

VERKENNINGEN VAN DE HERMENEUTIEK

Jacques De Visscher

Hans van Stralen, *Denken over duiden. Inleiding in de hermeneutiek*. Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2012, 182 pp., € 20 ISBN 978 90 441 2897 0

Gert-Jan van der Heiden, *De stem van de doden. Hermeneutiek als spreken namens de ander*. Nijmegen, Vantilt, 2012, 304 pp., € 29,50 ISBN 978 94 6004 093 1

Als iemand (zoals ik) intellectueel genot en spirituele voldoening kent en vindt in het herhaaldelijk bekijken van films en schilderijen en in het ondervragen van gedichten en novellen, en als zo iemand zich dan uitgedaagd voelt om, aan gene zijde van het louter esthetische, te begrijpen wat hij hoort, leest en ziet, heeft hij dan ook interpretatietheorieën nodig? Er is een voor de hand liggend antwoord: wie kunstwerken wil begrijpen en daarbij tot de vaststelling komt dat die kunstwerken een plaats in zijn leven krijgen, zo iemand zal ook wel eens willen begrijpen wat er gebeurt als hij iets begrijpt. Hij zal dan tegelijk inzicht willen hebben in de voorwaarden en de technieken van het interpreteren. Dit hoeft niet per se een verzelfstandigde academische bezigheid te zijn. Dit inzicht behoort immers ook tot het zichzelf willen verstaan, een verstaan dat trouwens heel nauw aansluit bij het begrijpen en duiden van wat hem in kunstwerken treft. De praktijk van het interpreteren en de reflectie op het interpreteren zitten dan geïntegreerd in de beschouwelijkheid, al zal bij de kunstliefhebber de nadruk liggen op het begrijpen en op het aanvaarden dat kunstwerken (en teksten) iemands leven kunnen beïnvloeden en veranderen.

De kunst van het interpreteren – dat is wat we vandaag hermeneutiek noemen. Deze kunst kent nu wel een dubbele dimensie, zowel een praktische als een theoretische. In twee boeken die midden vorig jaar – ongeveer gelijktijdig – zijn verschenen ligt de klemtoon op de theoretische hermeneutiek. In de eerst gepubliceerde studie van Hans van Stralen, literatuurwetenschapper, theoloog en wijsgeer, verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam en aan de Universiteit Utrecht, staat er “dat de hermeneutiek zich niet met de interpretatie, maar met de reflectie op interpretatie bezighoudt.” Hij verwijst daarbij instemmend naar een andere studie (*Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* van Michiel Leezenberg en Gerard de Vries) om te stellen dat de hermeneutiek zich ook

inlaat met “het achterhalen en expliciet maken van de achtergrond of context die een tekst of kunstwerk begrijpelijker maakt” (VS:11). Dit laatste doet Gert-Jan van de Heiden, wiskundige en wijsgeer, verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, heel grondig wanneer het om de hermeneutiek gaat: van waaruit voltrekt de hermeneutiek zich? Wat doet de hermeneutiek eigenlijk? Zijn antwoord zit in de titel vervat: de hermeneutiek spreekt namens de ander (en, zoals we uit het boek leren, namens de doden).

Beide boeken vertonen parallellen, maar in opzet en uitwerking grote verschillen. Schrijft Van Stralen wel dat hij met zijn *Denken over duiden* geen “schools overzicht van de belangrijkste hermeneutische denkers en hun beginselen” op het oog heeft (VS: 13), hij schenkt daar in zijn – overigens mooi – historisch overzicht veel aandacht aan. We maken kennis met de theorieën van de Antieken en met de erfenis van de christelijke exegese, met de kernmomenten van wat Schleiermacher, Dilthey, Husserl, Heidegger, Ingarden, Gadamer, Ricœur (die overigens geen katholiek is (VS: 24)) en Derrida over het hermeneutische werk hebben geschreven. In dat perspectief krijgen we een interessante inleiding. Ook Van der Heiden biedt instructieve toelichtingen tot Heidegger, Gadamer, Ricœur en Derrida, verder ook tot enkele meer hedendaagse auteurs zoals Agamben en Nancy, maar hij treedt met hen meer in discussie. Preciezer: hij brengt ze op het podium om ze, bij wijze van spreken, met elkaar te laten discussiëren tegen de achtergrond van Plato, wiens oeuvre als vruchtbaar basiswerk meespeelt. Zijn doel is uiteindelijk de ontwikkeling van de stelling dat we in de hermeneutiek namens de ander spreken: “zij bleken zich gebogen te hebben over dit verborgen motief in de hermeneutiek: wat doen we eigenlijk als we spreken als een vertolker, met een verdeelde en gedeelde stem, namens iemand die niet (meer) vermag te spreken?” (VdH:12).

Het pragmatische perspectief

De stelling van Van Stralen is gericht op een praktisch. De auteur is bezorgd over het feit dat onderzoekers in het veld van de godgeleerdheid, de kunstwetenschap, de literatuurstudie, de menswetenschappen en de wijsbegeerte te weinig oog hebben voor de meerwaarde van het duiden, voor de vraagstukken van betekenis en zingeving. Het is door een hermeneutische benadering dat de onderzoekers de meest uiteenlopende expressievormen een plaats kunnen geven in een ruimere verstaanscontext (waartoe ook de onderzoeker zelf behoort) die verder reikt dan wat ze via de geijkte kennis van controleerbare en meetbare feiten kunnen vatten. Het begrijpen van fenomenen vraagt om een uit-leg die recht doet aan wat we beleven in de directe ervaring, in wat ons voor-reflexief in het bewustzijn aangrijpt, aanspreekt of treft. Op die manier – en dat is de optie – komt de onderzoeker bij de werkelijkheid terecht die de mens eigen is en waarin hij als

enkeling of persoon "allereerst existeert en ervaringen opdoet" (VS: 61). Van belang tenslotte is dat de hermeneutische onderzoekers toepassingsvelden exploreren. De hermeneutiek heeft een didactische pretentie en hoopt bijgevolg dat anderen 'wijzer' worden door wat ze ontdekt en voor hen uitlegt. Heel concreet: "Als een dominee in zijn preek de brieven van Paulus als een pleidooi voor naastenliefde interpreteert, dan is het de bedoeling dat de gelovige als het ware 'in beweging' komt" (VS: 29).

Hiermee opent de theoretische of wijsgerige hermeneutiek, die, althans volgens Van Stralen, niet zelf interpreteert, maar over haar voorwaarden en applicaties nadenkt, toch een perspectief op de praktijk – 'wat doen we ermee?' Is dit niet geloofwaardiger dan de loutere theorie of kunnen we ons toch beperken tot een theoretische hermeneutiek zonder interpretatiepraktijk? Dit laatste lijkt niet haalbaar, want is het niet zo dat wij pas over bepaalde expressies en fenomenen nadenken en daarbij peilen naar voorwaarden, als we ons ook vragen stellen over de geldigheid van die duidingen? Is de wijsgerige hermeneutiek niet zelf gedwongen om dit 'verlangen naar uitleg' te duiden, zodat ze ontsnapt aan de vreemde bedoening van de slang die zich slechts in de eigen staart bijt of aan de perverse perspectieven *à la Escher*? (Is het niet ironisch dat op de kaft van Van Stralens boek zo'n tekening prijkt?) We geloven niet dat de hermeneut aan het feit ontsnapt dat hij, de opties en stellingen van andere hermeneuten lezend, toch ook zelf interpreteert en die duidingen tegelijk voor anderen 'vertaalt'. Nee, interpreteren kan niet "buiten de doelstelling" van de hermeneutiek liggen, wat Van Stralen ook moge beweren (VS: 11, 113, 156, 166). Belangrijker en vruchtbaarder is Van Stralens stelling dat een aantal academische, intellectuele en wetenschappelijke disciplines de hermeneutische praktijk nodig hebben om over de mens en zijn lot meer te vertellen. Hiermee wil de auteur aan de hermeneutische praktijk een perspectief bieden en met zijn boek allerlei disciplines reflexief materiaal aanreiken opdat deze niet ondoordacht aan het werk zouden gaan. Zijn aandacht voor de traditie is niet nostalgisch, maar werkt oriënterend in de verruiming van de te hanteren methode. Louter pragmatisch is deze hermeneutische oproep nu ook weer niet. In de loop van haar geschiedenis heeft de wijsgerige hermeneutiek lessen getrokken uit de theologische exegese, de filologie, de ontologie, de lacunes in de kennisleer, de existentiële fenomenologie en uit de wijsgerige cultuuranthropologie. De verheldering dat de hermeneutiek historische en wetenschappelijke motieven heeft, is wel de belangrijkste bijdrage van *Denken over duiden*. Daardoor is Hans van Stralens studie werkelijk een 'Inleiding in de hermeneutiek'.

Het onheuglijke verleden

De thesis in *De stem van de doden* van Gert-Jan van der Heiden is avontuurlijker, maar tegelijk kwetsbaarder. Ook Van der Heiden's boek is een inleiding in de hermeneutiek, maar dan een kritiek op de reikwijdte van onze interpreterende ambities, alsof hij toch ten minste voor een deel aan de didactische mogelijkheden van het duiden en vertolken twijfelt. Gaat hij, zoals zijn collega Van Stralen, in zijn historische exploratie van de hermeneutiek naar Plato en Aristoteles terug, dan doet hij dat niet zozeer om te reproduceren wat deze klassieke auteurs 'hebben gezegd', maar om bij hen het materiaal te vinden voor de uitdagende stelling dat we 'het' weten via anderen. Wie iets vertelt, schijnt zijn boodschap altijd van een ander te hebben vernomen.

Dit is in feite de kern van elke geleerdheid: niet het gecompliceerde van het verhaal of van het discours is van tel – hoewel Van der Heiden soms wel gecompliceerde dingen uit de doeken doet – maar het feit dat wij bij het duiden van de werkelijkheid of bij het verslag uitbrengen van een gebeurtenis de boodschap niet verzinnen, maar een beroep doen op inzicht en kennis 'van anderen'. Bij sommige auteurs heerst nu echter een citeerdrijf. In hun groteske geleerdheid verstoppen zij zich achter academische autoriteiten. Zulke auteurs noemen we HMV+ (*His Master's Voice-positive*) als ze om de haverklap Hegel, Nietzsche, Freud, Husserl, Heidegger, Lacan of Derrida citeren en de citaten als een ijkmerk voor betrouwbaarheid hanteren. Zij zijn de lichtende voorbeelden, de vuurtorens. Die groteske geleerdheid bestaat er nu in de oorspronkelijke boodschappers te kennen, hun oorspronkelijke autoriteit te erkennen, hun lessen te beluisteren en hun erfenis te koesteren (en niet zelden ook eindeloos idolatrisch te herkauwen in dissertaties en congresreferaten – is dit niet het academische conservatisme bij uitstek?). Dit is echter niet de teneur van Van der Heiden. Zijn opzet is archeologisch, de hardnekkige zoektocht naar de oorsprong en naar het oorspronkelijke. Van waar komt de boodschap? Hoe is ze ontstaan? Welke zijn haar bestanddelen? Hoe vatten we haar in haar zuivere vorm, in haar objectiviteit? Wie zijn de boodschappers? Waar komen ze vandaan? Hebben ze hun boodschap van een speciale verpakking voorzien? Hebben ze ook een geheime leer? Hoe onthullen we die dan? En als we die hebben gevonden, kunnen we dan herbeginnen en ons afvragen of er niet nog een uitgewiste of verholde onderliggende tekst is die ons dwingt weer andere genetische structuren op te sporen? Zij spreken ook 'namens de ander'. Niet *wij* zijn de auteurs is de boodschap; wij zijn slechts bemiddelaars, omdat de echte auteurs onheuglijk ver van ons verwijderd zijn; ze hebben niettemin autoriteit.

Nu treffen we de inspanningen naar het 'eerste' in tal van academische disciplines aan: de filologie op zoek naar de oudste manuscriptversies, de kunsthistoricus die via röntgenonderzoek voorschetsen op het overschilderde doek wil achterhalen, de kennisleer gebaseerd op de ontwikkelingspsychologie,

de zoektocht naar de *missing link* in de 'opgang van de mensheid', de *Big Bang* in de ontstaansgeschiedenis van de kosmos – altijd komt het er op aan het allereerste begin te detecteren.

De wijsgerige hermeneutiek, zoals Van Stralen en Van der Heiden ook opmerken, heeft zelf al vraagtekens geplaatst bij de illusie van de absolute, objectieve of oorspronkelijke weergave van de werkelijkheid die een interpretatie (onder meer) op basis van de te achterhalen bedoelingen van de auteur of kunstenaar zou rechtvaardigen. Van der Heiden wil in zijn onderzoek nog een stap verder zetten. De oorsprong van de bemiddelde boodschappen, die ons beletten dat we betekenissen zouden verzinnen, is onkenbaar en te ver weg. Niettemin zijn er auteurs die een nogal uitzonderlijk paradigma hanteren, met name het paradigma van de getuigenis van de 'Auschwitz-overlevenden' die het ergste hebben gezien, maar niet het allerergste hebben ondergaan, want de meest authentieke slachtoffers zijn er niet meer. Vele overlevenden hebben (lang) gezwegen, omdat de werkelijkheid onnoemelijk is of omdat hun verhalen slechts verhalen 'uit de tweede hand' zouden zijn. Getuigen ze toch dan spreken ze namens de ander en vertolken ze de stem van de dode.

Een onvermogen

Komen we nu in de limietsituatie terecht waarin 'men' spreekt tegen de achtergrond van een niet-spreken? Is dit dan de onderliggende idee van het onvermogen echt te getuigen of te spreken over de ervaren werkelijkheid? Is het paradigma gebaseerd op de limietsituatie overdraagbaar op de hele hermeneutiek? Raken we hier de ontologische status van de taal die altijd een niet-taal vooronderstelt?

De metafoor van de getuige 'uit de tweede hand' oriënteert nu de gedachte van een 'spreken namens de ander' "waaraan geen oorspronkelijk spreken en geen oorspronkelijk willen-zeggen ten grondslag liggen", zo citeert Van der Heiden zijn vuurtoren Agamben (VdH: 262). De getuige verkeert dus in de onmacht echt te spreken; hij is niet gemandateerd en heeft geen opdracht. De getuigenis speelt zich af tussen niet-taal en taal en poogt het niet-kunnen-spreken dat altijd in de mens gegeven is, ter sprake te brengen. De taal van de getuige wil daarom ook niet betekenen, maar maakt de niet-taal, de kindsheid in het hart van het menselijke spreken zichtbaar. De getuige brengt het naakte leven als het onvermogen te spreken in het hart van elk menselijk leven ter sprake en laat zo zien dat het menselijke leven niet van dit naakte leven kan worden gescheiden. In de mens horen vermogen en onvermogen te spreken bijeen (VdH: 262-263).

Nogmaals, kunnen we nu deze metafoor als het paradigma voor de hele hermeneutiek handhaven? Van der Heiden's titel sterkt het vermoeden dat de vuurtoren van de hermeneutiek naar een 'domein' verwijst voorbij de

vooronderstelling van de taal:

De leidraad die ik voor dit boek heb gevolgd – hermeneutiek als spreken namens de ander – krijgt in de vorm van de getuige de gestalte van een hermeneutische operatie die de taal niet vooronderstelt, die niet begrepen kan worden als een antwoorden op een voorafgaande stem, een oproep van buiten of een woord dat in den beginne klonk. 'Het spreken van de taal wordt geboren waar de taal niet langer in den beginne is, waar de taal van dit begin wegvallt om simpelweg te getuigen' (Agamben). De tong waarmee de getuige spreekt is verdubbeld in een zwijgende ervaring en een sprekend getuigenis, in een twee-eenheid van ware getuige en pseudogetuige (VDH: 266).

Is dit vol te houden? Geloof Van der Heiden dit echt? Kiezen we voor de terugblik, voor de melancholie die vertelt dat we nooit oorspronkelijk spreken in het duiden, interpreteren, verstaan en vertolken, omdat we in die twee-eenheid van taal en niet-taal zitten opgesloten?

Is het niet vruchtbaarder die twee-eenheid open te breken? Hoezo? Vanuit het spreken kunnen we inderdaad vooronderstellen dat aan het spreken een niet-spreken voorafgaat. We kunnen daarvoor uit de ervaring argumenten aanvoeren. Vooraleer een kind spreekt, spreekt het niet, zoals het al voor het wordt aangekleed, naakt is door de naakte geboorte. Er zijn echter redenen om aan dit argument te twijfelen. Aangezien er geen kind is zonder aanspraak en aankleding. Zodra het kind zich aankondigt, spreken de ouders het kind aan en enceneren ze een aankleding die veel verder reikt dan het materiële aantrekken van een hemdje en een luier. (Ik werk dat hier niet uit en verwijst naar mijn wijsgerig antropologische studie *Naakt geboren*, 1999). In den beginne is het woord er wél, zoals de aankleding en de woning er zijn. Onze geboorte is immers een komen 'ter wereld' die er al is en die ons – in het beste geval – met zijn verwachting aankleedt en verwelkomt. En de talige naaktheid dan? Zij is niets anders dan een artificiële transcendentale idee die, geformuleerd vanuit de (talige) wereld, hoogstens de kracht heeft van de bevestiging *dat* we talig zijn en *dat* we door de wereld geklede stervelingen zijn. De idee onthult slechts een nulgraad die, eens verzelfstandigd, eerder morbide is dan oriënterend. Zijn deze negatie en ontkenning van het primaat van het woord niet kenschetsend voor een antihumanistische tendens in de late moderniteit die in alle hardnekkigheid eerder het onvermogen dan het vermogen in de grauwe Auschwitz-kleuren wil zetten? Waarom een vuurtoren spitsvondig in een dwaallicht omtoveren? Waartoe?

De kracht van de traditie

Is dit (an-archische) paradigma van de negatie van de vooronderstelling van de taal, gecombineerd met het paradigma van het spreken namens de afwezige/dode

als model van de hermeneutiek meer zijn dan een retorisch verzinsel? Het staat hoe dan ook haaks op de hele hermeneutische traditie, waarvan Heidegger, Gadamer en Ricoeur in de vorige eeuw de herauten waren – Van Stralen zet dit in zijn inleiding voortreffelijk uiteen. Is die traditie voortaan ongeldig geworden dat we haar nu ontwrichten om haar vanuit het eindeloos onderhouden Auschwitz-syndroom op te geven? Of is er een andere hermeneutische empirie die aan de traditie een wending moet geven?

Er zijn teveel elementen om de teneur van de niets ontziende omkering van vermogen in onvermogen *niet* ernstig te nemen of toch ten minste *niet* als doorslaggevend te aanvaarden of te verabsoluteren. Daarvoor hoeven we niet in de eerste plaats een beroep op de theoretici te doen, want de theorie is een reflectie op de praktijk. Theorie komt achteraf. We moeten daarentegen gewoon kijken naar twee indrukwekkende praktijken.

Daar is vooreerst de context van de opvoedingspraktijk. In het perspectief van de ontplooiing van hun kinderen gaan alle ouders/opvoeders voor-reflexief uit van het primaat van het woord en van een talige wereld. Het 'onmondige' kind is een 'pre-mondig' kind, maar ouders spreken het aan, omdat ze ervan overtuigd zijn dat de aanspraak de voorwaarde bij uitstek is tot opvoeding en ontplooiing. Ook voor het 'onmondige' kind is het woord vruchtbaar: *logos spermatikos*. De niet-taligheid of het onvermogen, in welke vorm ook, geldt niet als essentieel voor de mens en is als vooronderstelling ondergeschikt aan het vermogen. Het is immers vanuit het vermogen dat we vormen van onvermogen kunnen postuleren, vaststellen of vermoeden en niet omgekeerd. Gaan deze ouders niet uit van deze vooronderstelling, maar wel van de vernielende gedachte dat 'in den beginne' niet het woord telt, dan zien zij van opvoeding af. Dan abdiceren ze. Vertonen theoretici van de negatie en van de ontkenning nu geen vernietigende blinde vlek voor het wonder van de taal? Vanwaar en waartoe toch die morbide destructiedrang? Altijd opnieuw Auschwitz? Of 'dient' Auschwitz voor iets anders?

In de praktijk van het duiden, interpreteren, vertalen en vertolken vinden we een tweede reden om te twijfelen aan de vruchtbaarheid van het negatieve luik van het spreken namens de dode ander. Terecht wijst Hans van Stralen op de 'applicatie' als een kenmerk van een definitie van 'interpretatie':

De meest concrete manifestatie daarvan is uiteraard de vertaling. De interpretatie van een tekst geldt binnen de hermeneutiek nooit als een laatste doel op zich, omdat de duider voor zichzelf maar ook voor zijn gehoor meestal de behoefte voelt zijn bevindingen concreter gestalte te geven (VS: 29).

Spreekt de vertaler namens de ander? Is hij een stem van de dode? Is dit tot op zekere hoogte zo, is dit dan tegelijk het eindpunt? Van der Heiden wijdt een heel interessant hoofdstuk aan het vertalen; daarbij wijst hij terecht op problemen, onder meer op de onvertaalbaarheid van sommige teksten, woorden en

zinswendingen. Is de moeilijke vertaalbaarheid of de onvertaalbaarheid eerder regel dan marginaal? De geschiedenis van de vertalingen van Sophocles en van Shakespeare bevestigen de moeilijkheden, maar getuigen tegelijk van de dubbelzinnigheid waarbij we niet alleen van verlies, maar ook van winst kunnen spreken. Gaat het om verlies als we de klemtoon retrospectief op het (onmogelijke) spreken namens de ander leggen? Opteren we voor de winst (en nemen we er het verlies op de koop toe) dan leggen we de klemtoon op de rijkdom van het feit dat de vertaler de tekst en zijn betekenis voor de anderstaligen openstelt. Auteurs zetten meer dan eens hun eigen bedoelingen opzij en zijn de vertalers dankbaar voor die openstelling die soms onverwachte dimensies ontvouwt. Zien we dat niet naar aanleiding van adaptaties, uitvoeringen en vertolkingen van literaire teksten en muziekstukken? Wat is hier van belang? De restauratie van de 'oorspronkelijke' bedoeling van de auteur/componist? We weten dat hij soms in de weg loopt en een goede vertolking verhindert. Wil de uitvoerder trouw zijn aan de auteur? We geloven veeleer dat de uitvoerders trouw willen zijn aan het stuk en spreken daarom van een *intentio operis*. Sommige werken zijn zo rijk dat de auteur de ruime waaier aan implicaties onmogelijk heeft kunnen vatten of omvatten. De werken genieten bijgevolg van een uitvoeringsgeschiedenis van vele eeuwen, vijftiendertig eeuwen zelfs zoals de Antigone, om steeds maar verder open te bloeien, om altijd opnieuw iets teweeg te brengen. In dit perspectief is het goed dat aan de vertalingen en vertolkingen geen einde komt. In hun 'generositeit' genieten ze ook van een interpretatiegeschiedenis: steeds opnieuw zijn er lezers en vertolkers die mogelijke betekenisverschuivingen ontdekken en ze dan ook in de verf zetten. Het genie zit in het werk dat geduldig op de ontvangst van de creatieve kijker/lezer/luisteraar wacht. Deze is dan een goede en dankbare erfgenaam van dit genie. Sterker nog: ook van de kijker/lezer/luisteraar verwachten we iets van dat enthousiaste talent om aan het genie deel te nemen. Sommigen onder hen kunnen niet musiceren, schilderen of een roman schrijven, maar zijn niettemin 'geniale' luisteraars, toeschouwers en lezers. Ze geven gestalte aan de uitwerking van en verlenen een prospectieve geschiedenis aan het werk.

Terwijl Van Stralen de klemtoon op de prospectie (applicatie) legt, schenkt Van der Heiden, vooral als hij zich achter Agamben schaaft, vooral aandacht aan de retrospectie. Geldt dit echt voor die hermeneutische praktijk waaraan een lezer/toeschouwer iets heeft? De vertaler/vertolker werkt niet voor zijn auteur/componist, al kan de vertaling/vertolking een eerbetoon aan de auteur/componist bevatten, maar eigenlijk gaat het om het publiek. 'Sophocles, Shakespeare of Mozart zijn dood – leve de toeschouwers, op hen komt het aan', zo zouden we de ethiek van de hermeneutiek in een boutade kunnen samenvatten. Een concertpianist wil een goed concert voor een ontvankelijk auditorium; in het theater komen de toeschouwers zich laven aan het opgevoerde drama; in het museum zoeken kunstliefhebbers hun geliefde schilderijen. Allen

weten zich aangesproken. Voor sommigen is dit de aanvang van een leven lang esthetisch en intellectueel genieten. Sterker nog: deze expressies vormen het uitgangspunt voor loutering en spirituele oriëntatie, zoals de antieke tragedies, de abele spelen, de grote dichtkunst en zovele Bijbelfragmenten de *catharsis* verwerklijkten en nog steeds realiseren. In de praktijk van interpretaties, vertalingen en vertolkingen zijn de hermeneuten erfgenamen, zoals Van der Heiden schrijft (164-170), maar ze zijn slechts tijdelijke bezitters van de erfenis. Zijn de (ethisch/spiritueel) beste erfgenamen niet tegelijk zorgzame erflaters, zoals de apostelen na het Pinksterwonder? Naar aanleiding van Plato's *Politeia*-fragment, de mythe van Er, gaat Van der Heiden – helaas eerder bescheiden – in op deze andere en uiteindelijk belangrijker dimensie, zodat we zouden kunnen besluiten dat het in de hermeneutiek niet zozeer om de stem van de doden gaat, ook niet om een spreken namens de ander, maar vooral om een spreken *voor* de ander. We kunnen het hier hebben over een generositeit waarin de hermeneut de eigenmachtigheid van de verzelfstandigde erfeniseconomie verlaat voor een economie van de vrijgevigheid, eigen aan elke authentieke *paideia*. In Plato's mythe van Er krijgen we dit verteld. De held Er, exemplarisch voor elke hermeneut, zo durven we stellen, draagt zorg voor de ziel van de ander. In de duiding van Van der Heiden:

Ik, als degene die nu dit leven leid, ben dus erfgenaam van de ziel van anderen. Ik heb de ziel in bruikleen gekregen. Bovendien zal mijn leven zijn sporen nalaten in deze ziel en daarmee van invloed zijn op de keuzes voor de levens die voor deze ziel gaan komen. (...) Hier is (...) sprake van een verhouding tussen mijn streven om rechtvaardig te zijn en het resultaat van dit streven, dat niet zonder meer in termen van beloning kan worden begrepen, maar louter wordt geduid in termen van de zorg die ik voor de komende levens van de ziel draag (275).

Analoog met deze metaforiek zien we het werk van de hermeneutische erfgenaam/erflaterconomie. In ons streven naar wijsheid (en niet alleen naar rechtvaardigheid) interpreteren en verwerken wij onze interpretaties, vertalingen en vertolkingen in de wereld die ons herbergt en waarin wij niet in onszelf zitten opgesloten. We kijken niet eindeloos achterom, zoals in de morbide melancholie, maar weten dat anderen op ons wachten, anderen die met onze verworvenheden, aan gene zijde van ons bestaan, verder moeten. Zij kunnen zich daarbij niet aan onze stem vastklampen. Matteüs 8:22 parafraserend kunnen we hierbij zeggen dat wij in het volgen van de hermeneutische weg niet eindeloos opnieuw naar de doden terug moeten, maar dat de wijsheid gebiedt in te zien dat die doden nu maar hun doden moeten begraven.

De boeken van Van Stralen en van Van der Heiden vullen elkaar goed aan. Wat de auteurs ook mogen beweren, ze zijn allebei hermeneuten die aan de praktijk van de hermeneuse niet ontsnappen, aangezien ze teksten van anderen toelichten

en daarbij aan onze nieuwsgierigheid en wijsgerigheid willen tegemoet komen. Daarin zijn ze geslaagd, al is Van der Heiden avontuurlijker (en kwetsbaarder) dan Van Stralen. Ze blijven echter allebei heel theoretisch alsof wijsgerige hermeneutiek in de eerste plaats de academisch verantwoorde filosofische hermeneutiektheorie betreft. Is er immers niet ook een hermeneutiek die niet wijsgerige teksten (of expressievormen in het algemeen) tracht te duiden en daarbij de existentieel-filosofische dimensie of implicaties van deze teksten aan de oppervlakte brengt? Daaraan wagen Van Stralen en Van der Heiden zich nauwelijks of helemaal niet. Hebben ze in dit veld te weinig ervaring? Wellicht zou een theoretische hermeneutiek, die zich op praktisch interpretatiewerk zou baseren, ons weer andere perspectieven brengen. Dan krijgen we een hermeneutiek met praktijk, aan deze zijde van de theorie, dat wil zeggen: duidingen van kunstwerken en teksten die geen arbitraire of contingente toepassingen zijn van een hermeneutische dogmatiek en waarin de expressievormen die ons 'veel te denken geven' niet in de eerste plaats illustraties zijn van een academisch dictaat. Een analoge redenering geldt voor de fenomenologie: deze is niet vruchtbaar zonder het materiaal van de nauwkeurige beschrijvingen van fenomenen, zoals – weer in een ander domein – de geneeskunde zonder kliniek onvruchtbaar blijft of zoals de architectuur wereldvreemd is als de architecten zich binnen de muren van het ontwerpbureau opsluiten en het oordeel aan estheten en kunsttheoretici overlaten die van een denken over herbergzaamheid geen kaas hebben gegeten.